

«El Quixot» denuncia les mentides dels llibres d'història

Autor: Lluís Batlle i Rossell

Data de publicació: 17-04-2015

En Lluís Batlle rebutja que el veritable leitmotiv d'El Quixot es fonamenti en la voluntat d'eliminar els llibres de cavalleries. N'explica els motius i analitza fragments de l'obra que apunten cap a un altre sentit més profund.

A hores d'ara, els seguidors de l'Institut Nova Història ja deuen estar assabentats de la probable catalanitat i càrrega política d'El Quixot. Aquesta perspectiva ens permet mirar l'obra amb la transcendència que es mereix, una transcendència també apreciada per més de mitja Europa al llarg de quatre segles.

Sempre he sentit parlar dels mèrits literaris d'El Quixot com una qüestió purament de llengua i estil, sense interpretació política. Ara bé, això em sembla una greu injustícia. En aquest article intentaré carregar contra una consideració que trobo massa estesa així com desencertada, que diu que El Quixot es riu dels llibres de cavalleries.

Sé que passa ben sovint que algú creu que ha trobat un missatge clau dins d'El Quixot, i potser també m'ha passat a mi, però per ara estic convençut que El Quixot no es riu dels llibres de cavalleries. No em cap al cap que una de les obres més importants de la literatura universal dugui aquest motiu tan banal. I és que, a més, els personatges de l'obra no se'n riuen mai, dels llibres. Els uns, els adoren i els altres els menystenen. Però no se'n burlen.

En canvi, el missatge rellevant i mig amagat que entenc a l'obra és la denúncia que hi ha llibres carregats de mentides: són llibres de caràcter èpic i amb pretensions d'explicar fets passats, de construir un relat històric ple d'herois, un relat completament fictici, i que causa un mal devastador a la població. Per mi, l'autor d'El Quixot està parlant del que avui anomenem llibres d'història, d'una història falsa, que fins i tot les persones més aparentment assenyades s'empassen fins a extrems insospitats.

Faré un passejada per les parts de l'obra que em duen a fer-me ferm en aquesta interpretació. Em cenyiré

exclusivament a la primera part d'El Quixot. Ho faig així perquè les dues parts van ser publicades amb prou anys de diferència, i el que mencionaré fa referència només a la primera publicació.

Per entendre bé els fragments que mencionaré, cal tenir uns mínims coneixements d'alguns personatges de l'obra. Primer hi ha Don Quixot: un lector voraç que ha decidit convertir-se en cavaller, un cavaller com els d'abans, i que vol actuar com ells. La seva visió del passat, la configuren tot de llibres que expliquen unes gestes fictícies, i, per tant, les seves accions seran vistes com absurdes per la majoria. Els altres personatges que veurem són el rector, el barber, en Cardenio i el canonge. Aquests tothora es creuen capaços de distingir els llibres de ficció dels de no-ficció, i consideren que Don Quixot ha perdut del tot el cap, fins al punt de ser perillós, i l'intenten guarir.

Comencem amb el narrador (Cap. XVIII), que després d'un discurs èpic de Don Quixot citant gestes dels seus herois, ens parla dels llibres mentiders que el protagonista llegeix: «todo absorto y empapado en lo que había leído en sus libros mentireros». Penso que si volgués fer referència a simples llibres de ficció, no els anomenaria mentiders. La mentida és una eina volguda, per a l'engany i la confusió, i no per a l'entreteniment.

En un altre passatge (Cap. XXX), el rector i en Cardenio, que semblen tenir bon criteri per diagnosticar la bogeria de Don Quixot, en discuteixen les causes. Novament, ens parlen de llibres amb mentides: «Con cuanta facilidad cree este desventurado hidalgo todas estas invenciones y mentiras», i s'estranyen de veure Don Quixot com una persona assenyada i de bon raonament en tots els aspectes menys en el de «sus caballerías».

Val la pena assenyalar que al llarg de l'obra hi ha diversos personatges que, com Don Quixot, no saben distingir quins llibres expliquen història vertadera i quins ficció. Per mi, aquest és un aspecte molt important, perquè l'autor ens està assenyalant aquesta incapacitat com una greu lacra de la societat, i no com un cas particular. És el cas d'un hostaler i tota la seva família, així com dels seus convidats, amb els quals passen vespres llegint certs llibres que conserven a l'hostal (Cap. XXXII). Dels llibres de què disposen, uns parlen d'aventures de personatges actualment tinguts per ficticis i els altres expliquen fetes de personatges que tenim per històrics, com el Gran Capitán o en Diego García de Paredes. L'hostaler defensa aferrissadament la veracitat de les gestes explicades pels seus llibres i, quan el rector li suggereix de cremar-ne alguns, aquest només sospita si poden ser herètics o cismàtics, però per res mentiders. El rector, representant de l'església, es declara coneixedor de quins llibres expliquen la veritat i quins no, però l'hostaler no se'l creu gens ni mica. Aquest, enfurismat, ens acaba dient que «si alguno quiere quemar, que sea ese del Gran Capitán y dese Diego García», just els històrics, ja que són els que menys li agraden. En aquests moments en Cardenio acompanya el rector i sospita que són davant d'un nou Don Quixot: «él tiene por cierto que todo lo que estos libros cuentan pasó ni más ni menos que lo escriben [sic]».

L'hostaler no es creu res del que li expliquen, ja que es veu amb plenes facultats, bon criteri i plena confiança en els organismes d'estat que supervisen les edicions de llibres. Per ell, això és senyal de tota fiabilitat. Mai l'estat no aprovaria llibres amb mentides:

- "¡Bueno es que quiera darme vuestra merced a entender que todo aquello que estos buenos libros dicen sea disparates y mentiras, estando impreso con licencia de los señores del Consejo Real, como si ellos fueran gente que habían de dejar imprimir tanta mentira junta, y tantas batallas y tantos encantamientos que quitan el juicio!". El rector, finalment, es declara impotent per convèncer-lo a ell i a tants d'altres, i tampoc no es veu amb la possibilitat de fer-ho en cap futur proper: «Si me fuera lícito agora, y el auditorio lo requiriera, yo dijera cosas acerca de lo que han de tener los libros de caballerías para ser buenos [...], pero yo espero que vendrá tiempo en que lo pueda comunicar con quien pueda remediallo». Els temps, amb la Inquisició ben viva, no eren propicis per segons quines publicacions. L'hostaler, doncs, només veu en Don Quixot una anacronia: la bogeria de viure com en una època passada, i no pas el resultat d'haver-se cregut els llibres de ficció. Tots dos pequen, això sí, d'empassar-se els llibres de gestes com història autèntica. Just el que passa amb els llibres d'història, en mans d'una Inquisició que controla la impremta.

Més endavant, el canonge i el rector discuteixen sobre el mal que arriben a fer aquests llibres mentiders (Cap. XLVII). Ells, pertanyents a un sector erudit de la societat, constaten que els llibres fan confondre la majoria de la gent i proposen remeis. El canonge, per exemple, discorre així: «Si a esto [la poca versemblança dels fets narrats] se me respondiese que los que tales libros componen los escriben como cosas de mentira, y que así, no están obligados a mirar en delicadezas ni verdades, responderles hía yo que tanto la mentira es mejor cuanto más parece verdadera, y tanto más agrada cuanto tiene más de lo dudoso y posible». Per ell, cal que les mentides semblin veritat. De tota manera, el rector ens avisa que en els llibres suposadament ficticis hi ha lloc per a explicar-hi la veritat dissimuladament, superant la censura, com en el cas d'El Quixot: «Era el sujeto que ofrecían [aquests llibres] para que un buen entendimiento pudiese mostrarse en ellos, porque daban largo y espacioso campo por donde sin empacho alguno pudiese correr la pluma [...]. Siendo esto hecho con apacibilidad de estilo y con ingeniosa invención, que tire lo más que fuere posible a la verdad».

Llavors, el canonge, tot continuant el diàleg, sembla que ha intentat escriure un llibre d'història, però, veient que no li tenien cap respecte, ha decidit no acabar-lo d'escriure. S'ha adonat d'un fet al voltant de les obres que corren escrites que l'ha fet arronsar-se: només tenen èxit les històries plenes de bestieses, i les que contenen veritats només les gaudeixen comptades persones.

- "Si estas que ahora se usan, así las imaginadas como las de historia [explícitament], todas o las más son conocidos disparates y cosas que no llevan pies ni cabeza, y, con todo eso, el vulgo las oye con gusto, y las tiene y las aprueba por buenas, estando tan lejos de serlo, y los autores que las componen y los actores que las representan dicen que así han de ser, porque así las quiere el vulgo, y no de otra manera; y que las que llevan traza y siguen la fábula como el arte pide, no sirven sino para cuatro discretos que las entienden, y todos los demás se quedan ayunos de entender su artificio, y que a ellos les está mejor ganar de comer con los muchos, que no opinión con los pocos, deste modo vendrá a ser un libro, al cabo de haberme quemado las cejas por guardar los preceptos referidos, y vendré a ser el sastre del cantillo".

El canonge continua (Cap. XLVIII) i disculpa els autors que són conscients que escriuen mentides. Ho justifica dient que els llibres de mentides, les comèdies, són els únics que s'acaben publicant i venent:

"Y no tienen la culpa desto los poetas que las componen, porque algunos hay dellos que conocen muy bien en lo que yerran, y saben estremadamente lo que deben hacer; pero, como las comedias [així anomenen les obres en qüestió] se han hecho mercadería vendible, dicen, y dicen verdad, que los representantes no se las comprarían si no fuesen de aquel jaez".

Després, el canonge ens assenyala, en el seu mateix discurs sobre l'escriptura i edició d'aquestes comèdies, que si les obres ataquen l'honradesa de persones de poder, els seus autors es veuran en perill:

- "Otros las componen tan sin mirar lo que hacen, que después de representadas tienen necesidad los recitantes de huirse y ausentarse, temerosos de ser castigados, como lo han sido muchas veces, por haber representado cosas en perjuicio de algunos reyes y en deshonra de algunos linajes".

La solució del canonge a aquesta problemàtica consisteix a establir censura d'estat. Demana que a la cort hi hagi una persona intel·ligent que examini les obres i prohibeixi les que no li semblin pertinents. Així, els autors s'ho pensarien dues vegades abans d'escriure una obra que no fos adequada. Aquest procediment ininterromput durant prou anys faria que tota la literatura i la llengua milloressin notablement, «dando ocasión que los libros viejos se escureciesen a la luz de los nuevos que saliesen».

Per anar acabant, vegem com el rector torna a entrar en lluita dialèctica amb Don Quixot sobre els de la seva propietat (Cap. XLIX), carregant contra els llibres mentiders: «por ser falsos y embusteros, y fuera del trato que pide la común naturaleza, y como a inventores de nuevas sectas y de nuevo modo de vida, y como a quien da ocasión que el vulgo ignorante venga a creer y a tener por verdaderas tantas necedades como contienen». Així mateix, li recomana lectures alternatives: «Y si todavía [...] quisiere leer libros de hazañas y de caballerías, lea en la Sacra Escritura el de los Jueces; que allí hallará verdades grandiosas y hechos tan verdaderos como valientes. Un Viriato tuvo Lusitania; un César, Roma; un Anibal, Cartago». Fixem-nos com, novament, els llibres d'història són tractats com a llibres de cavalleries.

Finalment, Don Quixot, tal com feia l'hostaler, està ben segur que els seus llibres expliquen la veritat, perquè són impresos amb aprovació de les més altes autoritats. Veurem com fa referència explícitament a continguts típics de llibres d'història (Cap. L). Com he dit, crec que l'autor ens assenyala continuament que no es tracta de menystenir els llibres de cavalleries, sinó de denunciar l'estesa credulitat vers els llibres d'història carregats de mentides.

- "¡Bueno está eso! -respondió don Quijote-. Los libros que están impresos con licencia de los reyes y con aprobación de aquellos a quien se remitieron, y que con gusto general son leídos y celebrados de los grandes y de los chicos, de los pobres y de los ricos, de los letrados e ignorantes, de los plebeyos y caballeros, finalmente, de todo género de personas, de cualquier estado y condición que sean, ¿habían de ser mentira?; y más llevando tanta apariencia de verdad, pues nos cuentan el padre, la madre, la patria, los parientes, la edad, el lugar y las hazañas, punto por punto y día por día, que el tal caballero hizo, o caballeros hicieron".

Per últim, vull fer parar atenció en el fet que al llarg de l'obra trobem més mencions concretes a la mentida sistemàtica. Per exemple, el rector, parlant d'Antonio de Torquemada (Cap. VI), ens diu que no sap quin dels seus dos llibres és més mentider: el seu llibre d'aventures Don Olivante de Laura o bé la seva obra d'humanística i geografia, Jardín de Flores.

Crec que aquesta interpretació d'El Quixot –la denúncia de les mentides als llibres d'història i de la manera com la societat se'ls creia– permet d'entendre bona part del seu gran èxit arreu del món. Ens mostra les dificultats de publicar la veritat, l'actitud tan crèdula de la gent l'abundància de llibres carregats de mentides..., i per a acabar-ho d'adobar amb totes les aprovacions reials pertinents. Cal recordar, també, que el Quixot és un llibre publicat al bell mig de la creació

dels Estats-Nació moderns: és a dir, mentre es promovia una llengua única i s'exalçava un passat gloriós carregat d'heroïcitats. Amb aquests procediments, s'autolegitimaven totes les monarquies i llinatges de poder, sempre amb algun tipus d'organ inquisitorial treballant al seu servei. El recurs de fer servir l'analogia amb els llibres de cavalleries hauria permès a l'autor que aquesta idea cabdal i entesa pels bons lectors de l'època no fos eliminada per la censura. Així, doncs, després que alguns erudits no hagin pogut entendre com un llibre tan mal escrit pot haver tingut aquest èxit, em sembla injust que encara ensopeguem amb un discurs que el considera només un bon llibre d'aventures.

A tots els lectors d'El Quixot els passa que veuen Don Quixots per tot arreu, i jo no en sóc l'excepció. Potser no trobem cavallers errants, però sí que trobem molts estudiosos, altrament assenyats, que s'empassen amb tota credulitat llibres plens de mentides. Val la pena que apreciem El Quixot amb la màxima esplendor, tal com ja des de bon començament va ser apreciat arreu del món.

Lluís Batlle

31 de gener de 2015